

DE INVLOED VAN OPVOEDING OP DE ARBEIDSMARKTPOSITIE VAN JONGEREN MET EEN BEPERKING: IMPLICATIES VOOR BELEID

Drs. Karen Mogendorff

Karen Mogendorff is antropoloog en communicatiewetenschapper. Ze heeft onderzoek gedaan naar de invloed van handicap op het zelfbeeld van jongeren met een aangeboren motorische beperking, perspectieven van burgers met een arbeidsbeperking en de sociale participatie van burgers met verstandelijke of psychische beperkingen. In haar werk en publicaties maakt ze, indien relevant, gebruik van haar levenslange ervaring met het leven met een aangeboren, motorische beperking. Ze heeft geen Wajong-uitkering (gehad).

De arbeidsmarktpositie van burgers met een beperking laat te wensen over. Ze hebben minder vaak een betaalde baan dan burgers zonder beperkingen (De Klerk, 2002; Kooiker, 2006) en als ze een betaalde baan hebben worden ze vaak slechter betaald, hebben ze een minder grote baan zekerheid of werken ze vaker onder hun niveau dan hun valide leeftijdgenoten (Schur et al. 2009). Wel zijn er grote verschillen tussen groepen jongeren met beperkingen. Zo zouden werkgevers positiever staan tegenover burgers met een stabiele fysieke beperking dan tegenover potentiële werknemers met een psychische of verstandelijke beperking (Dalgin & Bellini, 2008; Vos & Andriessen, 2010). Andere factoren die van invloed zijn op de loopbaan van (jong)gehandicapten zijn (niet uitputtend): opleidingsniveau (Berthoud, 2008; Kooiker, 2006), discriminatie op grond van handicap (Gras, 1996), etniciteit en/of sekse (Smith-Randolph & Andriessen, 2004), de aan- of afwezigheid van werknemersvaardigheden (Vos & Andriessen, 2010) en het informele netwerk: familie, onderwijzers en leeftijdgenootjes (Lieshout et al. 2007; Lippold & Burns, 2009). In deze bijdrage ga ik aan de hand van antropologisch of kwalitatief onderzoek onder jongeren en/of ouders in op de invloed van de opvoeding op de arbeidsmarktpositie van jonggehandicapten en wat dit impliceert voor beleid gericht op jongeren met een beperking¹. Ik zal beargumenteren dat de opvoedingstijl van ouders consequenties heeft voor de arbeidsmarktpositie van startende jongeren en dat ouders niet altijd de meest effectieve ouderschapsstijl hanteren. Daarnaast zal ik kort ingaan op hoe met beleid gericht op opgroeiende kinderen met een beperking en hun ouders de startpositie van jongeren op de arbeidsmarkt verbeterd kan worden.

Over de invloed van de directe omgeving in de kindertijd op de arbeidsmarktpositie van jongeren met een beperking is nog relatief weinig geschreven. Het onderzoek dat er is richt zich vooral op de arbeidsmarktpositie van ouders van kinderen met een handicap en op de belasting en ondersteuningsbehoeften van gezinnen met een kind met een handicap (King et al. 2000; Priestley, 1998). Dit terwijl er in Nederland wel beleidsaandacht is voor opvoeding en het gezin in het algemeen (E-quality, 2009) en ouders op meerdere momenten gedurende de levensloop en op verschillende levensterreinen invloed hebben op de ontwikkeling en keuzes van hun kinderen die van belang zijn voor hun latere arbeidsmarktpositie (Dunn, 1994; Luckner & Stewart, 2003;

¹ Ik focus hierbij op empirisch onderzoek onder jongeren met een fysieke beperking (inclusief sensorische beperkingen) en/of een chronische ziekte en op onderzoek dat zich (mede) richt op de opvoedingstijlen van ouders met kinderen met een fysieke beperking of chronische ziekte. De reden hiervoor is dat er over de invloed van opvoeding op de maatschappelijke positie van groepen jongeren met bepaalde type beperkingen minder bekend is of vergelijkbaar is met die van jongeren zonder beperkingen. Bijvoorbeeld voor groepen jongeren waar zich beperkingen pas na de kindertijd openbaren - zoals bij veel psychische aandoeningen het geval is - is het plausibel om aan te nemen dat ze grotendeels op dezelfde manier opgevoed zijn als jongeren zonder beperking met een vergelijkbare sociaaleconomische achtergrond.

Mogendorff, 2002; Shah, 2005). Succesvolle burgers met een beperking geven daarnaast zelf ook aan dat wat ze van huis uit hebben meegekregen een belangrijke, zo niet doorslaggevende rol heeft gespeeld bij het realiseren van hun maatschappelijke succes (ibid).

De directe omgeving heeft uiteraard ook invloed op de arbeidsmarktpositie van jongeren zonder beperkingen. Er zijn echter redenen om aan te nemen dat de invloed van vooral ouders en/of verzorgers op de levensloop en arbeidsmarktpositie van jongeren met een beperking groter is dan op de positie van valide jongeren. Ten eerste zijn jongeren met een beperking vaak afhankelijker van hun ouders of verzorgers dan valide leeftijdgenoten als het gaat om de dagelijkse zorg en ondersteuning en zijn jongeren met een beperking minder vaak alleen met leeftijdgenoten waardoor de invloed van leeftijdgenoten beperkt blijft (Priestley, 1998). Ten tweede is van belang dat de participatie van jongeren met een beperking in reguliere arbeid maatschappelijk minder vanzelfsprekend wordt gevonden. Handicaps of beperkingen worden vooralsnog geassocieerd met hulpeloosheid en niets of weinig kunnen (Brennikmeijer, 1997; Haller, 2010; Mogendorff, 2002). Ook in de opvoeding van kinderen met een beperking staat het stimuleren van arbeidsmarktrelevante eigenschappen en competenties niet als vanzelfsprekend voorop. Hier liggen beleidskansen gegeven dat ouders grote invloed hebben op de mate waarin kinderen eigenschappen ontwikkelen die worden gewaardeerd op de Nederlandse arbeidsmarkt zoals zelfstandig, ondernemend en - op zijn tijd - assertief kunnen handelen (Mogendorff, 2002; Soulis & Andreou, 2007).

In de literatuur worden verschillende stijlen beschreven van hoe ouders omgaan met het anders zijn van hun kinderen met een beperking: ze onderwaarden hun kinderen met een beperking; ze stellen zich te beschermend op; of ze ondersteunen en stimuleren hun kinderen met een beperking (Aran et al. 2007). Daarbij kan het zijn dat individuele ouders uiteenlopende stijlen hanteren. Zo 'ontdekten' Soulis & Andreou (2007) dat vaders vaker negatief staan tegenover de beperking van hun kind dan moeders die eerder geneigd zijn zich naar hun kind toe te beschermend op te stellen. Een negatieve houding van een ouder kan op verschillende manieren tot uitdrukking komen. Een vader geeft bijvoorbeeld aan zijn kind met een beperking liever in een instelling dan thuis te willen hebben (Soulis & Andreou, 2007); of hij verlaat het gezin omdat een van zijn kinderen een beperking heeft (Mogendorff, 2002; Soulis & Andreou, 2007); of hij geeft het opgroeiende kind telkens het gevoel te moeten bewijzen dat hij of zij met zijn of haar beperking heus wel wat kan (Soulis & Andreou, 2007). Problematisch is dat het zelfvertrouwen en het gevoel van eigenwaarde van kinderen met een beperking door een negatieve houding aangetast kunnen worden wat weer het baanzoekende gedrag van jongeren negatief beïnvloedt (King et al. 2000).

Overbescherming als ouderschapsstijl bestaat er uit dat de opvoeder het kind of de tiener structureel zaken uit handen neemt die hij of zij zelf kan doen of regelen met als gevolg dat het kind op zijn weg naar volwassenheid onvoldoende in staat gesteld wordt om van eigen ervaringen te leren passende bij leeftijd, sekse en culturele achtergrond (Gorter, 1983; Mogendorff, 2002; Soulis & Andreou, 2007). Een te beschermende houding kan bij kinderen leiden tot aangeleerde hulpeloosheid en/of onderontwikkeling van vaardigheden en competenties (bij gebrek aan ontwikkelkansen), gebrek aan zelfkennis en/of zelfvertrouwen (zie ook Sanders, 2006). Deze effecten kunnen op hun beurt leiden tot een slechtere startpositie op de arbeidsmarkt. Bij onderontwikkeling van vaardigheden en competenties hebben jongeren een slechtere startpositie op de arbeidsmarkt en bij aangeleerde hulpeloosheid pakken jongeren minder snel de kansen die hen worden geboden op de arbeidsmarkt. Het effect van overbescherming is echter niet eenduidig. Niet alleen omdat kinderen meestal niet uitsluitend omgang hebben met overbezorgde ouders of verzorgers maar vooral ook omdat kinderen en jongeren verschillen in hoe ze omgaan met een overbezorgde ouder of familielid. Sommige jongeren zijn bijvoorbeeld heel goed in staat de overbezorgdheid van familieleden in goede banen te leiden zoals het volgende citaat illustreert (Mogendorff, 2002):

Soms denken ze dat ik bepaalde beslissingen niet kan nemen of zo. Dan zeg ik: wie zit hier op de universiteit? Dat zinnetje wil nog wel eens helpen.

Complicerende factor is verder dat ouders zich niet altijd te beschermend opstellen op alle fronten. Zo kan een ouder aan de ene kant haar of zijn kind verbieden zich in zijn of haar eentje buitenshuis te wagen maar aan de andere kant kan een ouder het kind stimuleren om zich verder te ontwikkelen aan bijvoorbeeld de hogeschool ook als dat minder voor de hand ligt (Mogendorff, 2002):

Ze (mijn moeder) heeft me wel altijd aangespoord om een zo hoog mogelijke opleiding af te ronden. Wel met kleine stapjes: eerst de basisschool, dan de MAVO, enz. Nu hoopt ze dat ik mijn HBO afmaak en dan een leuke baan vind waarin mijn handicap en de beperkingen die daarbij horen worden geaccepteerd.

De derde ouderschapsstijl is het ondersteunen van het opgroeiende kind met een beperking in het opbouwen van een positief zelfbeeld en het stimuleren van kinderen in hun interesses en ambities. Succesvolle burgers met een beperking geven vaak aan dat ze door hun ouders zijn gestimuleerd in hun ontwikkeling soms tegen het advies van professionals in (Dunn, 1994; Luckner & Stewart, 2003; Mogendorff, 2002; Shah, 2005). Helaas wordt deze ondersteunende of autoritatieve stijl nog lang niet altijd door ouders van kinderen met een beperking gehanteerd (Woolfson et al. 2006). Op basis van het voorgaande kan gesteld worden dat een ondersteunende en stimulerende ouderschapsstijl beter is voor de arbeidsmarktpositie van jongeren met een beperking dan een negatieve of al te beschermende opvoedingsstijl. Hiermee is natuurlijk niet gezegd dat jongeren met een beperking die ondersteund en gestimuleerd zijn of worden door hun ouders het net zo goed doen als leeftijdgenoten zonder beperking met een vergelijkbare achtergrond. Dit komt onder andere doordat een ondersteunende ouderschapsstijl geen relatief voordeel oplevert ten opzichte van de dominante opvoedingsstijl in Nederland: de autoritatieve stijl (Pels & Nijsten, 2003). Net als bij de ondersteunende ouderschap moedigen autoritatieve opvoeders zelfstandig gedrag bij hun kinderen aan en stellen ze redelijke grenzen (ibid). Het laatste impliceert dat het stimuleren van een ondersteunende of autoritatieve opvoedingsstijl wel bijdraagt maar niet voldoende is om de achterstandspositie van jonggehandicapten op de arbeidsmarkt weg te werken.

Implicaties voor beleid: emancipatiebudget in aanvulling op bestaande regelingen

We hebben gezien dat ondersteunende of autoritatieve opvoedingsstijl indirect bijdraagt aan een betere startpositie op de arbeidsmarkt van in ieder geval jongeren met fysieke beperkingen maar dat een te beschermende of negatieve houding ten opzichte van beperkingen ouders in de opvoeding nog weleens parten speelt. De invloed van opvoeding is echter onvoldoende verdisconteerd in het Wajong-beleid. Jongeren zonder arbeidsverleden die (gedeeltelijk) niet in staat zijn om zelf duurzaam loonvormende arbeid te verrichten kunnen een beroep doen op de Wajongregeling. Ze ontvangen een uitkering om in hun levensonderhoud te voorzien en kunnen onder voorwaarden aanspraak maken op voorzieningen en regelingen waarmee ze aan het werk kunnen komen of blijven zoals aanpassing van of begeleiding op de werkplek. Op dergelijke voorzieningen kan een jongere doorgaans pas een beroep doen als men (bijna) meerderjarig is (Vos & Andriessen, 2010). Echter als jongvolwassene beschikken jongeren al over allerlei ingesleten gedragspatronen - zoals aangeleerde hulpeloosheid en gebrek aan assertiviteit - die niet alleen de kansen van jongeren op de arbeidsmarkt verminderen maar bovendien ook niet met een korte interventie in de gewenste richting omgebogen kunnen worden. Gegeven de invloed van de opvoeding ligt het voor de hand om kinderen met een beperking al op jonge leeftijd te

ondersteunen bij het ontwikkelen van generieke vaardigheden, competenties en een zelfbeeld die hun kansen op de arbeidsmarkt vergroten in aanvulling op regelingen die in verschillende maatschappelijke contexten compenseren voor functionele belemmeringen die direct samenhangen met de chronische aandoening of ziekte van het kind.

Een dergelijk opgroeien-voor-de-arbeidsmarkt budget of emancipatiebudget is wenselijk omdat kinderen en jongeren met een beperking deels anders gesocialiseerd en minder gewaardeerd en gezien worden als productieve burgers van de toekomst dan kinderen zonder beperkingen. Het grote voordeel van een budget voor kinderen is dat het budget ingezet kan worden vóórdat problemen of achterstanden zich voordoen. Het budget zou bijvoorbeeld ingezet kunnen worden om ouders en kinderen te ondersteunen bij het leren omgaan met negatieve reacties van derden of het budget zou gebruikt kunnen worden om opvoeders gericht te leren hoe ze hun kinderen met een beperking kunnen stimuleren zich als toekomstige zelfstandige en zelfbewuste burgers te ontwikkelen die als vanzelfsprekend op de reguliere arbeidsmarkt participeren. Het laatste uiteraard met respect voor de angsten, behoeften en opvoedingsstijl van individuele ouders. Het latente arbeidspotentieel van jongeren zou met een dergelijk instrument beter tot ontwikkeling kunnen worden gebracht en op de langere termijn het beroep op de Wajong kunnen helpen terugdringen.

Gegeven het preventieve karakter van het budget zou ze niet pas toegekend moeten worden wanneer er problemen zijn geconstateerd maar standaard aan (ouders van) en kinderen met beperkingen aangeboden moeten worden, als een soort van vroegtijdige ondersteuning om de weg naar betaalde arbeid te vergemakkelijken voor kinderen met fysieke of andersoortige stoornissen. Wie zou een dergelijke regeling moeten uitvoeren? Bij veel beleid is de trend om te decentraliseren: gemeenten worden geacht hun inwoners het beste te kennen en daarmee het beste in staat te zijn om woon-, inkomens- en re-integratie regelingen effectief en efficiënt vorm te geven. Een groot nadeel van lokale regelingen en voorzieningen is echter dat ze effectief de mobiliteit van jongeren op de arbeidsmarkt inperken. Als bijvoorbeeld een jongere verhuist naar een andere gemeente omdat hij of zij daar werk gevonden heeft, betekent dit dat hij of zij alle voorzieningen die toegekend zijn door de gemeente weer moet inleveren en de voorzieningen in zijn of haar nieuwe woongemeente opnieuw moet aanvragen. Aanvraagprocedures duren doorgaans erg lang. Jongeren met een beperking zijn door de lokale reikwijdte van regelingen dus minder flexibel en mobiel dan werkgevers vaak vragen van starters op de arbeidsmarkt. Dit laatste pleit voor een landelijke regeling die lokaal wordt uitgevoerd in samenwerking met relevante partners zoals de gemeentelijke centra voor jeugd en gezin.

Onderzoek duidt er verder op dat het belangrijk is dat jongeren met een arbeidsbeperking worden begeleid door personen die niet alleen deskundig zijn als het gaat om ontwikkeling en aandoeningen in relatie tot werk maar dat ze ook in staat zijn jongeren op een dusdanige manier te ondersteunen dat hun zelfsturende vermogen toeneemt (Dingler, 2010; Mogendorff, 2009). Het laatste vraagt dat ondersteuners een werkwijze hanteren die gericht is op het bevorderen van zelfvertrouwen en (sociale) zelfredzaamheid. Zelfsturend vermogen van opgroeiende jongeren zou onder andere gestimuleerd kunnen worden door jongeren naar draagkracht mede verantwoordelijk te maken voor de besteding van het budget. Daarnaast is het ook belangrijk om individuele ouders en jongeren te stimuleren hun eigen ervaringsdeskundigheid aan te wenden en de kennis en ervaring die te vinden is bij ouder- en jongerenorganisaties mee te nemen.

Ten slotte, het emancipatiebudget is bedoeld om opgroeiende jongeren met een beperking en hun ouders weerbaarder te maken voor en op de reguliere arbeidsmarkt. Het budget is nadrukkelijk geen substituut van maatregelen die maatschappelijke barrières aanpakken die de arbeidsparticipatie van jonggehandicapten belemmeren zoals negatieve beeldvorming onder werkgevers en ontoegankelijkheid van werkplekken en functies voor mensen met een beperking.

Literatuur

- Aran, A. & R.S. Shalev, G. Biran, V. Gross-Tsur (2007). Parenting style impacts on quality of life in children with cerebral palsy. *The journal of pediatrics* 151(1): 56-60.
- Berthoud, R. (2008). Disability employment penalties in Britain. *Work, employment & society* 22(1): 129-48.
- Brenninkmeijer, A. (1997). *Handicap en samenleving*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Dalgin, R.S. & J. Bellini (2008). Invisible disability disclosure in an employment interview: impact on employers' hiring decisions and views of employability. *Rehabilitation Counseling Bulletin* 52(1): 6-15.
- E-quality (2009). Factsheet behoefte aan opvoedingsondersteuning (www.e-quality.nl).
- Dingler, G. (2010). *Effectieve arbeidsparticipatieprojecten: Sleutels tot succes*. Bunnik/Amsterdam: Revalidatiefonds & NSGK.
- Dunn, E. (1994). Employment by design. *Anthropology of Work review* 15(2): 32-35.
- Gras, M. (1996). *Een schijn van kans: twee empirische onderzoeken naar discriminatie op grond van handicap en etnische afkomst*. Deventer: Gouda Quint.
- Gorter, K. (1983). *Handicaps tellen dubbel: Een literatuurstudie naar mogelijkheden de vooroordelen over mensen met een lichamelijke handicap te bestrijden*. 's Gravenhage: NIMAWO.
- Haller, B. (2010). *Representing disability in an ableist world: Essays on mass media*. Louisville: Advocado press.
- King, G.A., Cathers, T., Polgar, T.M. (2000). Success in life for older adolescents with cerebral palsy. *Qualitative Health Research* 10: 734-49.
- Klerk, M.M.Y. de (red.). (2002). *Rapportage gehandicapten: Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps*. Den Haag: SCP.
- Kooiker, S.E. (red.). *Jeugd met beperkingen: rapportage gehandicapten 2006*. Den Haag: SCP.
- Lieshout, H., M. Spierenburg, M. Cuijpers, F. van Beek (2007). *Met eigen kracht naar een baan*. Utrecht: Vilans.
- Lippold, T. & J. Burns (2009). Social support and intellectual disabilities: a comparison between social networks of adults with intellectual disability and those with physical disability. *Journal of intellectual disability research* 53(5): 463-73.
- Luckner, J.L. & J. Stewart (2003). Self-assessments and other perceptions of successful adults who are deaf: an initial investigation. *American Annals of the deaf* 18(3): 243-50.
- Mogendorff, K.G. (2009). Aangeleerde hulpeloosheid. *Kenniskatern bij Markant* 9: 4-7.

- Mogendorff, K.G. (2002). *Handicap & zelfbeeld: een studie over jongeren met aangeboren motorische beperkingen in Nederland*. Nijmegen: Radboud Universiteit (scriptie).
- Pels, T. & C. Nijsten (2003). Myths and realities of diversity and parenting and parent-child relations: A comparison of indigenous and non-indigenous families in the Netherlands. In: L. Hagendoorn, J. Veenman, W. Vollebergh (red.), *Integrating immigrants in the Netherlands: cultural versus socio-economic integration*, Aldershot: Ashgate Publishing.
- Priestley, M. (1998). Childhood disability and disabled childhoods: Agendas for research. *Childhood* 5(2): 207-23.
- Sanders, K.Y. (2006). Overprotection and lowered expectations of persons with disabilities: the unforeseen consequences. *Work: a journal of prevention, assessment and rehabilitation*. 27(2): 181-88.
- Shah, S. (2005). *Career success of disabled high-flyers*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Smith Randolph, D., E.M. Andresen (2004). Disability, gender and unemployment relationships in the United States from the behavioral risk factor surveillance system. *Disability & Society* 22(1): 93-107.
- Soulis, S. & Y. Andreou (2007). An exploratory study of the relationships between adolescents with impaired mobility and their parents in Greek families. *Disability & Society* 22(7): 777-89.
- Schur, L. & D. Kruse, J. Blasi, P. Blanck (2009). Is disability disabling in all workplaces? Workplace disparities and corporate culture. *Industrial relations: a journal of economy and society* 48(3): 381-410.
- Vos, E.L. de & S. Anderiesen (2010). *Handvatten voor werkgevers die Wajongeren in dienst nemen en houden*. Den Haag: TNO.
- Woolfson, L., E. Grant (2006). Authoritative parenting and parental stress in parents of pre-school and older children with developmental disabilities. *Childcare, health and development* 32(2): 177-84.